

Historia ja suvaitsevaisuus

■ Monismi on ajattelutapa, jossa oletetaan, että jokaiseen luontoa ja ihmistä koskevaan kysymykseen on täsmälleen yksi oikea vastaus. Monistit uskovat, että kaikki nämä vastaukset muodostavat ristiriidattoman totuuksien järjestelmän, joka voidaan selvittää yhden ja saman tieteellisen menetelmän avulla. Mikäli oikeat vastaukset löydetään, voidaan monistien mukaan kaikille ihmisistä ja yhteiskuntaa koskeville ongelmille antaa lopullinen ratkaisu.

Isaiah Berlin, muutama vuosi sitten kuollut syntyjään latvianjuutalainen mutta brittiläistynyt aatehistorioitsija ja filosofi väitti, että monismi on ollut kaikkien modernin maailman fanaattisten ääriliikkeiden taustajajatus. Ne, jotka katsovat parhaiten tuntevansa lopullisten totuuksien järjestelmän, voivat monismin pohjalta perustella, että he myös sopivat parhaiten hallitsemaan niitä, joiden tieto on vähäisempi. Monismin perusteella voidaan oikeuttaa myös terrori niitä vastaan, jotka ovat yhden totuuden järjestelmän toteuttamisen tiellä. Monistisen ajattelun juuret ulottuvat Platonin filosofikuninkaan ajatukseen, mutta samankaltaiseen ajatuskuvioon perustuvat Berlinin mukaan myös modernit totalitaristiset järjestelmät.

Vastikään on julkaistu ensimmäinen suomenkielinen kokoelma Isaiah Berlinin es-

seitä *Vapaus, ihmisyys ja historia*. Sen perusteella saa monipuolisen kuvan tästä omassa kontekstissaan poikkeuksellisesta ajattelijasta. Berlin oli opiskellut Oxfordissa aikana, jolloin brittifilosofia oli Bertrand Russellin ja G. E. Mooren vaikutuksesta miltei katkaissut siteensä mannereurooppalaiseen perinteeseen. Oman aikansa englantinkielisen ajattelun valtavirroista poikkeavasti Berliniä kuitenkin kiinnosti aatehistoria, erityisesti valistuksen aatteiden kritiikki, kuten Giambattista Vico, saksalainen romantiikka ja 1800-luvun venäläiset ajattelijat. Valitusajattelun ongelmiin Berlin oli törmännyt kirjoittaessaan 1930-luvulla Karl Marxin elämäkertaa. Hän huomasi, että Marxin ja tämän seuraajien virheet perustuivat suurelta osin kritiikittömästi omaksuttuihin valistuksen aatteisiin. Berlin ihaili valistuksen pyrkimystä vapauttaa ihmiset ennakkoluuloista ja auktoriteeteista mutta piti monismia valitusajattelun suurena virheenä.

Yhden totuuden kritiikot

Vaihtoehtoja valistuksen luomille uusille dogmeille tarjosivat Berlinin mielestä italialainen historianfilosofi Giambattista Vico ja saksalaisen romantiikan varhainen edustaja Johann Gottfried Herder. Vico kielsi monistisen ajatuksen yhtenäisestä totuuksien järjestelmästä kahdessa mielessä. Ensinnä-

kin hän korosti kulttuurintutkimuksen ja luonnontieteiden eroa. Kun luontoa voidaan vain tarkkailla ulkoa käsin, historiaa ja kulttuuria voidaan ymmärtää sisältäpäin. Historiasta meillä on tekijän tietoa: voimme ymmärtää, miten menneisyyden ihmiset elivät, pelkäsivät, rakastivat ja halusivat, koska itsekkin olemme samassa mielessä ajattelevia, tarkoittavia ja toimivia ihmisiä. Toiseksi vaikka yhteinen ihmisluonto teki mahdolliseksi menneisyyden ymmärtämisen, Vicon mielestä eri kulttuurien ja eri aikakausien ihmiset ajattelivat, tarkoittivat ja toimivat olennaisesti eri tavoin. Hän kiinnitti huomiota kielen, symbolien, arvojen ja päämäärien erilaisuuteen eri kulttuureissa.

Herder jatkoi eteenpäin Vicon jäljissä. Hän hylkäsi valistuksen ajatukset, että on kaikkia ihmisiä koskevia yleisiä ajattomia ja kumoamattomia totuuksia ja että kaikki ihmisten välinen erimielisyys johtuu vain erehdyksistä ja ennakkoluuloista. Herderin mielestä kullakin kulttuurilla on omat totuutensa. Kulttuurit ovat yhteismitattomia ja antavat omiin ongelmiinsa omintakeisia vastauksia, joita ei voi sovittaa keskenään yhteen. Se, mikä on totta, hyvää ja kaunista ranskalaiselle, ei ole totta, hyvää ja kaunista saksalaiselle. Relativisti Herder ei silti ollut: omaperäisen kulttuurisen identiteetin tarve on jotakin, joka yhdistää kaikkia ihmisiä. On toisin sanoen yhteinen ihmisluonto mutta se etsii eri kulttuureissa erilaisia ilmenemismuotoja.

Vico ja Herder olivat Isaiah Berlinin suuria sankareita. Pitkälle heidän ajatustensa pohjalta hän muotoili oman arvojen luonnetta koskevan näkemyksensä, jota hän

kutsui objektivistiseksi pluralismiksi. Sen mukaan arvot ovat ihmisluontoon perustuvia rajallisia mahdollisuuksia tavoitella asioita. Objektiviisuutensa ja rajallisen määränsä takia, jokainen saattoi myös ymmärtää, mitä jonkin arvon kannattaminen merkitsi, vaikka ei itse kyseistä arvoa hyväksyisikään. Arvot ovat kuitenkin erilaisia, yhteismitattomia ja usein ristiriitaisia, jopa niin, että vastakkaisten arvojen kannattajat joutuvat keskenään väkivaltaiseen konfliktiin. Ääritapauksia lukuun ottamatta Berlin katsoi arvopluralismin tunnustamisen suosittavan suvaitsevuuutta ja erilaisten arvojen kannattajien keskinäistä kunnioitusta.

Moninaisuuden ja vilpittömyyden arvo

Berlin kiinnitti huomiota siihen, että suvaitsevaisuuden ihanne syntyy eurooppalaisessa ajattelussa vasta romantiikassa, Vicon ja Herderin kaltaisten ajattelijoiden ansiosta. Tällöin alettiin ajatella, että mielipiteiden, katsomusten ja arvostusten erilaisuus on jos sinänsä hyvä asia. Moniarvoista maailmaa, jossa erilaiset ihanteet, elämäntavat ja kulttuurit kohtaavat alettiin pitää parempana kuin yksiarvoista elämänmuotoa. Aikaisemmista ajattelutavoista poikkeavaa oli myös se, että vakaumuksen vilpittömyyttä alettiin pitää kunnioitusta ansaitsevana silloinkin, kun vakaumus poikkesi omasta. Muutos on suuri verrattuna valistukseen, jolle oli ominaista vakuuttuneisuus siitä, että kaikkiin kysymyksiin on yksi oikea vastaus ja toisinajattelu on sitä vaarallisempaa, mitä vilpittömämpi ja vakaumuksellisempi toisinajattelija on.

Vicon ja Herderin jälkeen romantiikka kuitenkin radikalisoitui tavalla, jota Berlin piti ongelmallisena. Myöhemmän romantiikan mukaan arvot eivät olleet enää missään mielessä objektiivisia ja luontopohjaisia vaan ihmisen luovan kekseliäisyyden tuotetta. Sankariksi nousi runoilija, joka ei vain käytä kulttuurille ominaista kieltä vaan suorastaan luo sen. Moraalistakin tulee eräänlaista runoutta, elämän arvioinnista estetiikkaa. Arvojen keksimisen ajatus loi pohjaa monille 1800-luvun jälkipuolelta alkaen vaikuttaneille aatteille: nationalismille, anarkismille, sankarinpalvonnalle, marxismille, fasismin ja eksistentialismille. Kun arvojen luojaksi kohotettiin orgaaninen kollektiivisubjekti – kansa, puolue tai luokka – syntyi liikkeitä, joista oli suvaitsevaisuus kaukana ja jotka ovat olleet vastuussa suuresta osasta 1900-luvun poliittisen historian tuhoisimmista ilmiöistä.

Eurooppalaisen ihmiskuvan jännitteet

Berlinin esseitä lukemalla voi oppia, mikä on olennaista eurooppalaisten ajattelutapojen historiassa ja myös mikä on siinä parasta. Eurooppalaisen kulttuurin historia on pitkä ja monipolvinen. Elämänmuodot, instituutiot ja ajattelutavat ovat kokeneet vuosituhansien kuluessa monia murroksia. Eri oloissa on ollut luontevaa ajatella ihmisenä olemisesta, arvosta ja moraalista eri tavoin. Eurooppalaisen ajattelun historia on ristiriitojen historiaa, luonnon ja kulttuurin, yksilön ja yhteisön, järjen ja tunteen, vapauden ja tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden

ja anteeksiannon, valistuksen ja romantiikan kamppailua.

Arvojen ja ajattelutapojen ristiriidat eivät ole vain vastakkaisuuksia erilaisia arvoja edustavien ihmisten, kulttuurien ja aikakausien välillä – myös yksittäiset ihmiset omaksumat keskenään jännitteisiä arvoja. Historian murrokset eivät ole mullistaneet ihmiskuvaa kertaheitolla. Uudet ajatukset ovat korvanneet vanhoja vain osittain – vanhat ajattelumallit ovat jääneet henkiin, kun ihmiset ovat kyenneet niiden kautta tulkitsemaan merkittävää osaa kokemuksistaan. Niinpä esimerkiksi poliittisessa ajattelussa on ollut luontevaa tarkastella ihmistä samanaikaisesti sekä ainutkertaisena yksilönä että yhteisöllisen lajin edustajana, vaikka näiden näkökulmien välinen jännite aiheuttaakin ristiriitoja.

Berlin on oikeassa korostaessaan, että arvojen pluralismin ja ristiriitaisuuden tunnustamisesta seuraa suvaitsevaisuus. Vastavasti monismi ja fundamentalismi, yhden arvostusperiaatteen kohottaminen ehdottomasti muiden yläpuolelle, ruokkivat totalitaarisuutta ja terroria. Pitkä historia ei ole säästänyt eurooppalaista kulttuuria yhden arvon nimiin vannovilta, niiltä, jotka ovat valmiita toteuttamaan ihanteitaan viattomien kärsimyksistä piittaamatta vakuutellen, että munia on rikottava, kun munakasta valmistetaan. Historiaan perehtyminen erityisesti Isaiiah Berliniä lukemalla voi kuitenkin antaa tehokkaan rokotuksen fundamentalismin houkutuksia vastaan.

Juha Sihvola